

בדרך מתימן לציון

תרמ"א-תרמ"ב

יהודה ניני

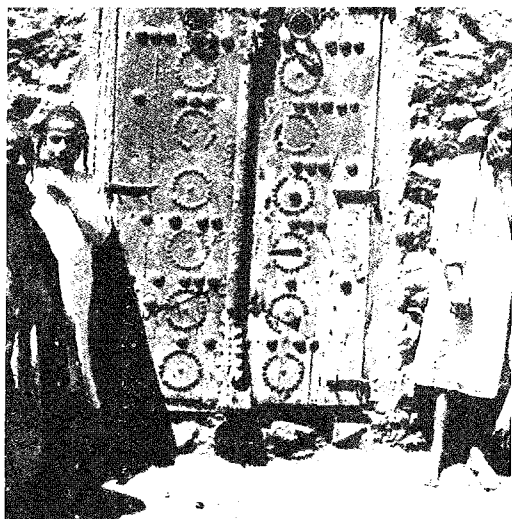
העלייה הראשונה של יהודי תימן בעת החדשה, בשנים תרמ"א-תרמ"ב, נקשרה משום מה עם עליית ביל"ו בכתבים של כמה חוקרים וסופרים. העולים מתימן הקדימו בכמה חודשים את עליית הביל"ויים, אולם שתי העליות נכרכו יחדיו מטעמים שאין להן ביסוס במחקר ההיסטורי, ומקורם כרצון להצביע על התעוררות לאומית שפקדה יהודים בארצות האסלאם ובארצות אירופה הנוצרית בעת ובעונה אחת. דומני כי הראשון שפתח פתח לתפיסה זו היה אברהם יערי שכדבריו על מניעי העלייה הראשונה מתימן כתב: 'תנועת העלייה בתימן או היתה חלק מתנועת ישוב ארץ-ישראל, שנתעוררה בין יהודי אירופה כאמצע שנות השבעים ונתגברה בראשית שנות השמונים לאחר הפרעות ביהודי רוסיה ונתבטאה אז בעליית ביל"ו ומייסדי המושבות הראשונות ביהודה והגליל'.¹ כיוצא בו כתב משה צדוק: 'כאותה שנה עלו לארץ מרוסיה גם ראשוני הביל"ויים. מופלא הדבר ששתי עליות שונות זו מזו, מארצות כה רחוקות ומנותקות זו מזו, נודמנו בשנה אחת יחד'.² הגדיל לעשות יוסף מאיר, שכינה את עליית יהודי תימן בשנים תרמ"א-תרמ"ב, 'העליה הלאומית הראשונה', וקבע בפסקנות: 'והנה, באווירה של ביטחון ושגשוג ניצת זיק חדש בלב יהודי תימן, ועשרות אנשים שאינם חיים במצוקה או בעוני ולא סבלו מרדיפה ומפוגרום, מוכרים את כל אשר להם ועם צורך קטן לדרך לא"י'.³

הצד השווה לעליית יהודי תימן ולעלייה ממזרח-אירופה הוא שהן עליות-מצוקה, אולם אין עולי תימן דומים לעליית ביל"ו. תנועת ביל"ו ביקשה לשנות מאורח-החיים הכלכלי שנכפה על היהודים בגלות, עולי תימן היו ממשיכי מסורת העלייה לארץ-ישראל במתכונת 'הישוב הישן'. אפשר להשוות את העולים מתימן עם העלייה ממזרח-אירופה, אשר נקלטה במסגרת הישוב הישן אולם אין להשוותם עם העלייה ממזרח-אירופה שפרצה מסגרות אלו ויסדה את המושבות החקלאיות בארץ-ישראל. אין דומה עלייה שיצרה עוד בחוץ-לארץ דפוסי ארגון ואידיאולוגיה מגובשים פחות או יותר לעלייה שכל כולה פרץ של יחידים, אפילו הם רבים. עליית יהודי תימן לארץ בשנת תרמ"א (1881) ואילך מאופיינת בכל הסממנים של עליית מצוקה לא מאורגנת

1 אברהם יערי, 'עליית יהודי תימן לארץ ישראל', שבות תימן, תל-אביב תש"ה, עמ' 20-21 (להלן: יערי-שבות).

2 משה צדוק, יהודי תימן, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 226.

3 יוסף מאיר, 'העליה הלאומית הראשונה', אפיקים, שנה שמינית, גיליון מב, עמ' 11-13. המאמר מלא דברים שאין להם כל אחיזה היסטורית. ההרגשה אינה במקור.

דלת-כניסה לבית יהודי בצנעא

ולא אידיאולוגיה ברורה, פרט למושגים מעורפלים על ארץ-הקודש. אין צורך לקשור לה כתרים שאינם שלה, שכן עליית מצוקה שיצאה מתוך לילה של גלות יש לה די מכוח עצמה, מכוח יכולתה לנתק עצמה מארץ-מוצאה ולעקור ולעלות לארץ-ישראל.

ראשוני העולים

בתחילה עלו שתי משפחות בלבד. שתיהן יצאו מיד לאחר חג השבועות תרמ"א (1881); לפי גירסה אחת היו אלה משפחת אלנקאש ומשפחת אלנדאף,⁴ לפי גירסה אחרת — משפחות השאש ו(אל)נקאש.⁵ מקובלת עלי הגירסה השנייה, משום שהיא מצויה בזכרונותיהם של שניים מעולי תרמ"ב. ואלו הגירסה הראשונה מצויה בזכרונותיו של מי שעלה בשנת תרנ"א. על סמך הגירסה של יוסף בן סעדיה מצימוני ושלום כסאר אפשר לקשור את ראשית העלייה הנדונה במשה השאש, מי שיצא בשנת תרל"ו (1876) מצנעא לאלכסנדריה ומשם לקושטא, ובה פעל למינוי חכם באשי ליהודי תימן.⁶ הוא היה אחד משני השליחים — השני היה יוסף מסעוד — שיצאו מתימן בשנים תרל"ה-תרל"ו ובשובם הביאו ליהודי תימן ידיעות חשובות על הנעשה

4 אברהם יערי, 'עלית יהודי תימן לא"י', מסעות ארץ ישראל, ירושלים תש"ו (להלן: יערי-מסעות), עמ' 643. כותב הזכרונות עלה לארץ ישראל בשנת תרנ"א (1891), אבל שמע על קורות העלייה

בשנת תרמ"א-תרמ"ב מאחיו אברהם בן יוסף אלשיך, שהגיע לירושלים ערה"ש תרמ"ב.

5 יוסף בן סעדיה מצימוני, כתב-היד בארכיונו הפרטי, עמ' 1. כותב הזכרונות יצא בנערותו מתימן בשנת תרמ"א לארץ-ישראל והגיע אליה לאחר טלטולים רבים בשנת תרמ"ב; היה בין מתישכי כפר השילוח ומוכתר הכפר עד פינויו במאורעות תרצ"ו. סמוכין לדבריו ראה: שלום כסאר, 'ראשית עלייתם של יהודי תימן', בקובץ הראל, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 236.

6 משה השאש חתום על מודעת התימנים על מצבם, שנחפרסמה בחכצלת, מס' 30, כ"ח אייר תרמ"ה. ראה: א' יערי, 'ימי העלייה הראשונה של יהודי תימן', בקובץ מתימן לציון, עמ' 189.

בעולם היהודי, ובמיוחד בארץ־ישראל. עתה נראה לנו כי השליח משה השאש לא זו בלבד שהביא עמו ידיעות על הנעשה בארץ־ישראל, אלא גם היה חלוץ העולים כשנת תרמ"א, ואחריו יצא השליח השני יוסף מסעוד בראש שיירת־עולים שנייה, אף היא בסוף שנת תרמ"א או תחילת תרמ"ב. כך מתברר, כי שני השליחים מגולת תימן כאמצע שנות השבעים היו אף חלוצי העלייה בראשית שנות השמונים.

שתי המשפחות הראשונות שיצאו מצנעא אחר חג השבועות הגיעו לירושלים קודם לט' באב תרמ"א, שכן ר' שלום אלשיך כותב בזכרונותיו: 'אחר המודעה שפרסמה המלכות שהרשות בידי היהודים לעלות לארצם, באו עוד מכתבים מיוסף נדאף וחבריו הנזכרים אשר נסעו לא"י, מספרים כי הגיעו לירושלים ת"ו וכי טובה הארץ מאד ומספרים בשבח א"י הרבה.'⁷

לאחר שנתקבלו מכתבי העולים הראשונים, יצאה את צנעא וסביכותיה אחרי ט' באב תרמ"א עוד קבוצת משפחות. ר' שלום אלשיך מציין שני מספרים בזכרונותיו. פעם הוא כותב: 'ואחר ט"ב בשנת תרמ"א הנ"ל נסעו עוד ה' משפחות: אהרן עראקי ואחי אברהם אלשיך וחבריו. וסמוך לכך הוא כותב: 'ואחר ט' באב נסעו לא"י כמו ט"ו משפחות, ואח"כ באו מכתבים מהם בחג הסוכות שהגיעו לירושלים וגם בישרו בהם בשורות טובות...'⁸ מחמת הסתירה בדברי ר' שלום אלשיך נדחקו בהם חוקרי תקופה זו. נראה לי שאין כאן קושי. אחרי ט' באב תרמ"א יצאו שתי קבוצות — אחת בת חמש משפחות, ובראשה אהרן עראקי ואברהם אלשיך, והשנייה אף היא אחרי ט' באב, וזו מנתה ט"ו משפחות.

שלום אלשיך אינו כותב מי עמד בראש הקבוצה בת ט"ו המשפחות, מפני שקבוצה זו לא הייתה מצנעא בלבד אלא גם מן הכפרים והעיירות הסמוכות לה. ככל כותבי הזכרונות על עליית יהודי תימן בתרמ"א נמנע גם הוא מלהזכיר, ולו ברמז, את חלקם של משה השאש ויוסף מסעוד, אנשי צנעא, בעלייה זו. יוסף מסעוד הושכח כליל, אף כי שימש אחרי עלייתו ארצה כאחד משלושת ראשי־הקהילה של יהודי תימן בירושלים, ואף נטל חלק בראש בארגונה ובניסיון להעמידה כקהילה עצמאית, ולא נספחת לעדה הספרדית. אפשר שהשכחת פועלם של חלוצי עליית תרמ"א מקורה ברצון כותבי הכרוניקות לקשור כחרים לעצמם ולבני־משפחותיהם כחלוצי העלייה מתימן.

עם הקבוצה שיצאה אחרי ט' באב תרמ"א ומנתה 'כמו ט"ו משפחות' נמנו יוסף מסעוד ובני־לווייתו וכן משפחות מהכפרים הסמוכים לצנעא. מזכרונות יוסף בן סעדיה מצ'מוני מחאפד' הסמוכה לצנעא אפשר ללמוד כי:

7 יערי־מסעות, עמ' 645; ועיין יערי־שכות, עמ' 21-22; יהודה רצהבי, 'ראשוני עולי תימן בעליית תרמ"ב', מתניים, עז, חשכ"ג, עמ' 70-71 (להלן: רצהבי־מתניים).

8 יערי־מסעות, עמ' 644-645, כסדר. במאמר 'עליית יהודי תימן לארץ ישראל' מתחמק יערי, מחמת הסתירה בין המספרים, מן הפיסקה הדנה בחמש המשפחות ועוסק בט"ו המשפחות בלבד. עיין יערי־שכות, עמ' 22. רצהבי במאמרו הנ"ל הרגיש בקושי ומציין בהערה 47: 'מדברי ר' שלום אלשיך אין להכריע אם זאת היא שיירה חדשה או השיירה הקודמת בת חמש המשפחות.'

בדרך לארץ-ישראל (1906)

בשנת תרמ"א כחדש רחמים אלול נתפשטה השמועה בארץ תימן העליון⁹ כי רשי"ל¹⁰ קנה קרקע גדולה בארץ ישראל¹¹... ומן הסביבה יצא מעיר חאפד' נשיאה הנכבד הרב סעדיה בן הרב יוסף סעדיה מצ'מוני אשר מכר כל מטלטלי דניידיו...¹²

סעדיה מצ'מוני יצא מחאפד', ובדרכו לארץ-ישראל ביקר בצנעא ונפגש עם החכם באשי ר' סלימאן אלקארה, שחזר לכהן כרב ראשי אחר מות החכם באשי יצחק שאול. עלייתו של מצ'מוני לארץ-ישראל ודאי לא נעלמה משלום אלשיך, שכן בקהילה כצנעא היה דבר עלייה עושה לו כנפיים. כשכתב 'כי תבא', היינו באמצע חודש אלול תרמ"א, כבר היו מצ'מוני ובני-ביתו, ובניהם כותב הזכרונות, בנו יוסף, במנאח'ה. משם המשיכו לחודידה, ובה פגשו קבוצת משפחות מהכפר צ'אף שכתומן, בהם מכריו של סעדיה מצ'מוני. אחרי-כך נוספו עליהם עוד משפחות, שכן הוא מעיר: '...והיהודים אשר באו ביום ה' היו בערך עשר משפחות והיה להם ספר תורה ושופר...'¹³ נמצאנו למדים כי נוסף למשפחות עולים מצנעא, ובהם יוסף מסעוד, יצאו לדרך משפחות מערי תימן וכפריה, שהגיעה אליהם השמועה בדבר יישוב ארץ-ישראל. נראה כי לקבוצה זו מכוונים דברי שלום אלשיך ללא ציון שמות חבריה.

9 צפון תימן.

10 רוטשילד.

11 בקטע שהשמטנו מסופר על המשפחות שעלו מצנעא.

12 יוסף מצ'מוני, שם, עמ' 1.

13 שם, עמ' 3-4.

אבל נראה כי זכרונו של שלום אלשיך בגד בו. רק הקבוצה בת חמש המשפחות, ובה אחיו אברהם אלשיך, הצליחה להגיע לארץ-ישראל בערב ראש-השנה תרמ"ב. ואלו הקבוצה בת ט"ו המשפחות נשתתחה הרבה בדרך, ואליה הצטרפו עוד משפחות רבות קודם שהגיעה, לאחר טלטולים רבים, לארץ-ישראל. סברתי בדבר זכרונו הסלקטיבי של שלום אלשיך מתחזקת מתוך השוואה של זכרונותיו עם מכתב שהוא קיבל מאחיו אברהם אלשיך, וכפי שנראה הוא משנה בזכרונותיו עובדות חשובות שנמסרו לו באותו מכתב. בזכרונותיו נאמר:

אחר המודעה שפרסמה המלכות שהרשות ביד היהודים לעלות לארצם, באו עוד מכתבים מיוסף נדאף וחבריו הנזכרים אשר נסעו לא"י, מספרים כי הגיעו לירושלים ת"ו¹⁴ וכי טובה הארץ מאד ומספרים בשבח א"י הרבה. ונתכשרו יהודי תימן כי יכולים ליסע לא"י לחיים טובים ולשלום, כי מתחלה היתה קבלה בידם שמי שנוסע לא"י לא יגיע לשם והוא מת בדרך, ולא תהיה לו שום הצלחה. ואם יגיע לשם בדרך נס, אינו מגיע אלא לאחר שנה ויותר, והיה שם עוני גדול ליהודים, והיה זה קודם ט' באב תרמ"א. ובאותו ט' באב ככו כל יהודי צנעא ועשו אבל גדול על חורבן ירושת"ו¹⁵ אשר לא היה כמוהו בעולם.¹⁶

קטע זה תמוה בעיניי. המכתבים שהגיעו מירושלים היו מעודדים וכישרו טובות ליהודי תימן. המסורת שהוא מספר עליה, לפיה אי-אפשר להגיע לארץ-ישראל אלא בדרך נס, ודאי הופרכה על-ידי השליחים יוסף מסעוד ומשה השאש אשר, כאמור, עשו את הדרך מצנעא לאלכסנדריה, לירושלים ולקושטא בשנת תרל"ה ובשנת תרל"ו. ובכן, מה טעם בוכים יהודי צנעא דוקא בט' באב זה, שבו הגיעו בשורות טובות מירושלים? חידת בכי זה, אם היה, תתברר לנו מפסיקה נוספת מזכרונותיו, בהשפעת מכתבי עולים שנמצאו כבר בירושלים בשנת תרמ"ב, ובה נאמר: 'ובפרט בישרו שיש בנינים הרבה בארץ לקהילות האשכנזים וספרדים'.¹⁷ בשורה זו לא היתה בשורה טובה דווקא, כפי שנראה ממכתבו של אחיו, אברהם אלשיך. אלא שלום אלשיך, כותב הזכרונות, ידע על כך והעלים את הדבר בזכרונותיו. במכתבו של אברהם אלשיך אל אחיו שלום, נאמר:

א' ה' לחודש כסלו סדר ואשלחה להגיד לאדוני למצא חן בעיניך לפ"ק.¹⁸ ... עתה נודיעה למעלתכם כי הגעתי לירושלם חובב"א¹⁹ ערב ראש השנה, יום הדין הגדול והנורא, ומצאתי בה אורה. רק נודיע לכם כי מה שאומרים שבונים

14 תיכנה ותיכון.

15 ירושלים תיכנה ותיכון.

16 יערי-מסעות, עמ' 645.

17 שם, שם.

18 פרשת 'וישלח יעקב', בראשית, שנת תרמ"ב.

19 תיכנה ותיכון במהרה כימינו אמן.

בתים בירושלים לעניים אמת שכך הוא. ורק כל א'²⁰ מזכה לבני משפחתו. אנשי ספרד לספרדים אשכנזי לאשכנזים, והוא חכם רשי"ל ששמעתם. וכן המערביים. והסדר כך הוא: מקבצים מעות בעירם מהגבירים, ושולחים לירושלם לזכות להם וליישוב הארץ. ואנשי תימן לא יש מי שיזכה להם. ואם יעלה א' לא ימצא מקום לישוב בו. לכן לא תאמינו לדברים ששמעתם וכל א' מקומו טוב לו אלף פעמים באמת...²¹

אחרי שתי המשפחות הראשונות שיצאו מצנעא לאחר חג השבועות תרמ"א, וחמש המשפחות, ובראשן אהרן עראקי ואברהם אלשיך, שיצאו לאחר ט' באב אותה שנה – יצאה מצנעא קבוצה בת עשר משפחות בחודש אלול תרמ"א. בראש קבוצה זו עמד יוסף מסעוד, שליח יהודי תימן בשנת תרל"ה לאלכסנדריה, ארץ-ישראל וקושטא.

צנעא – שער חיזוני לרובע היהודי

נוסף לעשר המשפחות שיצאו מצנעא החלו להגיע לתודידה קבוצות עולים מכפרים ומעיירות שמסביבות צנעא, בהן בלטה דמותו של סעדיה בן יוסף מצ'מוני מהעיירה חאפד' שמצפון לצנעא. הקבוצה מצנעא ומסביבתה, שנחלקה במל חודידה, מנתה בחודש כסליו תרמ"ב כשלוש מאות נפש.²²

מן האיגרת ששלחו עולים אלה לחברת 'כל ישראל חברים' אנו למדים כי המצב בירושלים קשה, שלטח בה החלוקה ושלטון ה'כוללים' וכל מי שאינו יכול להשתכך ב'כולל' קשה עליו ההסתגלות לחיי ירושלים. הפרנסה אינה מצויה למי שאינו נסמך

20 אחד.

21 רצהבי-מחניים, עמ' 73.

22 יהודה רצהבי, 'עלית תימן בתרמ"ב לאור תעודות חדשות', סיני, סג, תשכ"ח (להלן: רצהבי-סיני); איגרת העולים לכ"ח, עמ' קסח.

על החלוקה, ולמקצועות שהביאו אתם העולים מתימן אין דורש. אברהם אלשיך, שהיה צורף, ודאי שלא מצא פרנסה בירושלים של אותם ימים. הוא ירד מן הארץ למצרים, ומשם חזר לתימן, כפי שמסתבר מאיגרת אחרת, שכתב בשנת תרמ"ח ושנוכרנה להלן. לאחיו שלום אלשיך ודאי לא נעמו דברי האיגרת, שיש בהם משום הוצאת 'דיבת הארץ רעה'. אין תימה שדברי האיגרת 'נשכחו' ממנו; ומכאן, לעניות דעתי, הכלכול שבזכרונותיו. הבכייה בט' באב אינה מכוונת למה שאירע בשנת תרמ"א. אם היתה בכייה גדולה היא היתה בט' באב תרמ"ב, מחמת הידיעות הקשות שבאו מפי עולים אשר חזרו למקומם בתימן, הן מחודידה והן מירושלים. לידיעות רעות אלו, במיוחד בשלב הראשון של העלייה, תרם ודאי לא־מעט מכתבו של אברהם אלשיך, שכן הוא מעיד על המצב החמור בירושלים ואף מייעץ להימנע לפי שעה מעלייה. דברי שלום אלשיך על משך הנסיעה, טלטולי־הדרכים וסבלות העולים מכוונים, לדעתי, לקבוצה השנייה בת ט"ו המשפחות שיצאו כזכור באלול תרמ"א, ואליהן הצטרפו במרחשוון תרמ"ב עוד משפחות רבות, ומסען לארץ־ישראל, כפי שנראה להלן, אך כשמונה חודשים.

בשנת תרמ"א הגיעו אפוא לירושלים שבע משפחות בלבד: שתיים שיצאו לאחר חג השבועות והגיעו אליה לפני ט' באב תרמ"א, וחמש נוספות שיצאו אחרי ט' באב והגיעו לירושלים בערב ראש־השנה תרמ"ב. חמש־עשרה המשפחות האחרות לא הצליחו להגיע לירושלים בשנת תרמ"א.

מחודידה לסואץ וחזרה

היה ידוע לנו עד עתה, כי שיירת־העולים שיצאה מצנעא וסביכותיה באלול תרמ"א התעכבה בנמל חודידה בגלל הסגר. כמה משפחות מחוכה טולטלו לעדן, משם הפליגו לסואץ והמשיכו ברכבת לאלכסנדריה, ובחודש תמוז תרמ"ב, עשרה חודשים לאחר צאתם לדרך, הגיעו לירושלים.²³ בזכרונותיו של יוסף מצ'מוני, שעלה יחד עם אביו סעדיה מצ'מוני בשנת תרמ"ב והיה מראשוני כפר השילוח, מחוורים ביותר תלאות העלייה.

באלול תרמ"א יצאה השיירה מצנעא וחאפד' לדרך; בט"ו בו הגיעה למנאח'ה, ובאותו שבוע כבר היו העולים בנמל חודידה. בחודידה הם פגשו משפחות שהגיעו באופן עצמאי מהעיר צ'אף. באמצעות בעל הפונדק המוסלמי, עלי געשן, שבאכסנייתו התגוררו, התודעו אל יהודי מאזמיר, בשם אצלאן, שהיה בעל חנות

23 יערי־שכות, עמ' 23. אף שאין יערי מציין מקור לדבריו, דומני שהם באו לו מפי יוסף מצ'מוני, מעולי תרמ"ב. לאחר שמצאתי את זכרונותיו ברור לי הדבר. אמנם יערי מציין ששמע מפי יוסף מצ'מוני על דבר קניית אדמת ארץ־ישראל בידי רוטשילד, אולם אין הוא מציין כי שמע ממנו את קורות העלייה (ראה שם, עמ' 21, הערה 36). בעקבות יערי הולך יהודה רצהבי (רצהבי־מחניים), עמ' 72.

למגדנות בחודידה והוא סייע בידם להתקשר עם חברת ספנות איטלקית שפעלה בקו עדן-סואץ. היה זה ביום ששי, שבוע לפני ראש-השנה תרמ"ב. בחברת-הספנות נודע להם, כי ב-ביום עומדת לצאת אונייה לסואץ. העולים שילמו חמישה-עשר ריאל (מאריה תרזה טלר) דמי כרטיס לאיש;²⁴ ולאחר שהכינו מצרכי-מזון לדרך, עלו על הספינה והפליגו לעבר סואץ. כלב הים פרצה סערה קשה שנמשכה כל יום השבת, אך ביום הראשון שקט הים. בקרבת נמל ג'דה הוצרכה האונייה האיטלקית לסייע לספינת-מפרשים של עולי-הרגל, ובה חמש-מאות נוסעים בקירוב, שנפגעה מחמת הסערה. העלאת עולי-הרגל שחולצו לספינה האיטלקית גרמה לצפיפות נוראה, ובאותו לילה, הוא ליל שני בשבוע, פרצה מגיפה בקרב עולי-הרגל וכעשרה מהם מתו. משנכנסו לנמל ג'דה, הורדו עולי-הרגל בסירות אל החוף, ואלו העולים נשארו באונייה. ערביי ג'דה לא היו מורגלים ביהודים מגודלי-פיאות וערבי אחד מבעלי-הסירות אחז בפיאותיו של אחד התימנים ושאל: 'האדה מה קצתה?' (זה מה טיבו?). רב-החובל גירש את בעל-הסירה בגלל מעשה זה, אבל אחרי-כן... ויוציא רב החובל מכיסו מספרים ויגזוז את הפאות של הילדים באומרו כשתהיו בארץ ישראל שם תגדלו אותם כרצונכם, ויבכו הילדים על שגזזו פאותיהם, כי חרפה היא להם שנשארו בלי פאות וישחדם במגדנות ושאר פירות ויבאר להוריהם כי לעת עתה לא נחוצות להם הפאות...'. כאשר הגיעה האונייה לנמל סואץ, קיבל רב-החובל הוראה לחזור לחודידה ולהכניס את כל הנוסעים להסגר... ויהי בשמוע החלוץ את הבשורה הרעה ויתאבלו ויצעקו צעקה גדולה ומרה ויבכו בכי גדול כבכות על מת... כי ימים נוראים מממששים ובאים והצידה אשר הביאו עמם מחודידה כלתה כולה...²⁵

רב-החובל, שהיה עד למחזה זה, הבטיח לעולים, באמצעות מתורגמן, את עזרתו. ואכן הוא פנה בכתב אל ראש הקהילה היהודית בסואץ, 'סניור יעקב', והסביר לו את גורל העולים. סניור יעקב וכני הקהילה הקטנה בסואץ נחלצו לעזרת העולים מתימן, וציידום בכל הדרוש להם ביד רחבה ובמסירות רבה.²⁶

האונייה שבה לחודידה, והעולים ירדו ממנה בצער גדול ובככי, שכן חזרו למקום שכה רצו לעזבו, ושוב התרחקו מארץ-ישראל אחרי שנראתה להם כמעט בהישג-יד. רב-החובל, שראה בצערם של הנוסעים, ציידם במכתב לסוכנות-חברתו, בו הסביר את קורותיהם וביקש מן הסוכנות לתת להם הנחה בדמי-הנסיעה, כאשר יאופשר לעולים להמשיך בדרךם, לאחר הסרת ההסגר. שוב נזקקו העולים לשירותיו של בעל האכסניה עלי געשן, והוא השכיר להם סוכות ממחצלות מחוץ לעיר, לפי בקשתם. בפרק-זמן זה

24 מצ'מוני, שם, עמ' 2-3. ממכתבו של סגן-הקונסול הצרפתי, אלכס לוציאנו (ראה עליו להלן), מחברת כי חברת-הספנות היחה חברת 'רבולטינו'.

25 מצ'מוני, שם, עמ' 5.

26 שם, עמ' 4-6. על הקהילה היהודית בסואץ ראה: י"מ לנדאו, היהודים כמצרים כמאה התשע-עשרה, ירושלים תשכ"ז, עמ' 42-43, ושם הערה 53. קהילת סואץ הקטנה סייעה בדרך-כלל בנדיבות לעולים מתימן.

הגיעו משפחות עולים נוספות מצנעא ומח'גה, וכיוון שלא יכלו להמשיך בדרכם מחמת ההסגר הצטרפו אל המשפחות שחזרו מסואץ ושהו בחודידה. בין הבאים מצנעא לחודידה, ודאי לאחר חג הסוכות תרמ"ב, בלטו הרב הזקן יחיא בן דוד צארם ובנו חלקיה ובני-ביתם, יחיא בן יוסף צארם, שהיה אחרי כן רב לעדת התימנים בירושלים, אהרון בן אהרון חוטר ושלום בן יוסף עראקי כ"ץ. כסך-הכל מנתה קבוצת העולים מאה משפחות בקירוב, שהן שלוש-מאות נפש. סבלם של העולים בחודידה היה ללא-נשוא. חום התהאמה הציק להם ופרנסתם לא היתה מצויה. אף-על-פי-כן התארגנו חיים קהילתיים. האקלים הקשה והמחסור במזון פגעו בחלשים שבהם, ומהם שנפטרו לבית-עולמם. על-כן רכשו העולים חלקת-אדמה, בסיועו של אצלאן, הסוחר היהודי מאזמיר, וקידושה כבית-עלמין יהודי, שכן בחודידה לא היתה קהילה יהודית.²⁷ העולים שהו בחודידה שלושה חודשים ובמשך שהייתם בה התפרקה קבוצתם, שכן מלכתחילה הם לא היוו קבוצה מאורגנת ובעלת הנהגה מוסכמת. כל אחת מקבוצות-המשנה ניסתה להגיע בכוחות עצמה לארץ-ישראל.²⁸

סגן-הקונסול הצרפתי ודיווחיו לכי"ח בפאריס

בחודש כסליו תרמ"ב, נובמבר 1881, מתעניין סגן-הקונסול הצרפתי בחודידה, אלכס לוצ'יאנו, כגורל העולים מתימן. בזכרונותיהם של שלום אלשיך, יוסף מצ'מוני ושלום כסאר אין זכר לפעולתה של הקונסוליה הצרפתית בחודידה למען העולים. הראשון שגילה, כי לסגן-הקונסול הצרפתי אלכס לוצ'יאנו היה חלק כלשהו, לפחות בדיווח ליכל ישראל חברים' בפאריס, כגורלם העגום של העולים שהוכרחו להישאר בהסגר בחודידה — היה אברהם אלמאליח. במאמר שני בסידרה על 'חברת כי"ח ועזרתה ליהודי תימן' פרסם אלמאליח קטעים ממכתבים של סגן-הקונסול הצרפתי בחודידה, שאותו הוא מכנה 'ידיד היהודים'.²⁹ יהודה רצהבי, במאמרו 'עלית תימן בתרמ"ב לאור

27 מצ'מוני, שם, עמ' 6, 8.

28 יתכן כי יוסף מסעוד ועוד כמה משפחות הצליחו להגיע לקאהיר כבר בסוף מרחשוון תרמ"ב. שכן מצאתי בסוף מכתבו של אברהם אלשיך דברים אלו: "... ובית מסעוד והרון אלחמדי וסלימאן אלכהן ובנימין אללוי ויחיה מסך קאערין במצר (יושבים בקאהיר — י"ג) על רוב שלום וטוב". ראה יהודה רצהבי-מתננים, עמ' 73 והערה 18. רצהבי, שלא ידע על זכרונות יוסף מצ'מוני, סבר כי אלה היגרו מארץ-ישראל למצרים, ולא היא; שכן מזכרונות מצ'מוני אנו למדים כי יוסף מסעוד לא הגיע לארץ-ישראל עם יוצאי תרמ"א אלא הגיע אליה בתרמ"ב אחרי הסרת ההסגר. אם השערתי נכונה, הגיע יוסף מסעוד חתילה מחודידה לקאהיר ואחר-כך המשיך בדרכו לארץ-ישראל, שבה שימש תקופה ארוכה כאחד מראשי הקהילה התימנית. לפיכך אין שחר להשערה שירד מצרימה.

29 אברהם אלמאליח, 'חברת כי"ח ועזרתה ליהודי תימן', במערכה, חשוון תשכ"ו (גיליון 54), עמ' 12. מכתבים אלו הם מגנוי כי"ח, מיקרופילמים של מכתבים אלו ואחרים מצויים בארכיון המרכזי לתולדות היהודים, EM2/631/2.

תעודות חדשות', נסמך על פרסומו של אלמאליח אך מחדש בו דבר חשוב, הוא מכתב מאת העולים, שקודמו לא הזכירו. אף יהודה רצהבי כותב כי 'סגן הקונסול נמנה, כנראה, עם חסידי אומות העולם והעולים מהללים אהבת ישראל שבו והשתדלותו עמהם'.³⁰ והנה בין התעודות שבגנזי כ"ח שיש להן קשר עם יהודי תימן מצאנו תעודות שלא עמדו עליהן שני החוקרים הנ"ל. תעודה אחת שיש בה כדי להסביר את המניע ל'אהבת ישראל' זו, שניחן בה סגן-הקונסול אלכס לוצ'יאנו, היא מכתבו מחודידה אל מזכיר כ"ח בפאריס, מ-20 פברואר 1881, ובו כותב אלכס לוצ'יאנו:

מן הראוי, לאחר כל הטורח הרב שגרמתי לך בשנת 1876 בעניין מינויי לסגן-קונסול בעדן, כי אספר לך היום חדשות טובות על אודותי. ברגע שהיה עלי לנסוע מבירות לעדן כדי לתפוס את מקומי שם, גרמו החילופים של מר דקז' גם לשינוי יעדי. בינתיים מילאתי את תפקיד הקונסול בג'דה, ולאחר שתי שנות שהייה בעיר זו מינוני לסגן-קונסול בחודידה. משהתבססה עמדותי, אין לי אלא לשבח את האל על רחמיו. אתה יודע היטב, אדוני היקר, שתמיד אהדתי את היהודים, ובעת שהותי בחלב ובמוסול כמזכיר הקונסוליה של צרפת, כפי שדווח לכ"ח, לא חסכתי עזרה מאחדים מבני-דתך שהיו מדוכאים על-ידי השלטונות התורכים... נוסף לאהבתי את היהודים, אני אסיר-תודה לכם על התמיכה הנכבדה שהואלתם להגיש לי בפאריס בשנת 1876, על-ידי הרב הגדול צידור ועל-ידי הבארון אדמונד דה-רוטשילד שהואיל להעביר את בקשתי לשר החוץ דאז. ברגשות כאלו, אדוני היקר, הריני מבטיחך שלא אכזיב לעולם במילוי החובה של היותי אסיר-תודה...³¹

המכתב חושף את טיב הקשרים שבין לוצ'יאנו לכ"ח, וממנו מסתבר כי אהבתו של סגן-הקונסול ליהודים היתה אהבה התלויה בדבר. ואף שאין בכך פסול, אין הוא סתם 'חסידי אומות העולם', שהרי את העלאתו בדרגה בשירות הדיפלומאטי ואת מינויו לסגן-קונסול הוא חב ליהודים בעלי השפעה בפאריס.

לאחר מכתב-תודה זה פנתה אליו חברת 'כל ישראל חברים' בבקשת מידע על יהודי תימן. ב-27 אפריל 1881 השיב אלכס לוצ'יאנו על השאלות שהופנו אליו. מספר היהודים בתימן, שלדבריו הוא חמישה-עשר אלף, רחוק מלהיות מדוייק. מספר היהודים היה לפחות פי חמישה, היינו קרוב לשמונים אלף.³² שאר הידיעות הן כלליות

30 רצהבי-סיני, עמ' קסו, הערה 16.

31 הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, מיקרופילם EM2/632. המקור בצרפתית. המובא לעיל תורגם מצרפתית.

32 יוסף קאפח, 'קורות ישראל בתימן לרבי חיים חבשוש', ספונות, כ, תשי"ח, עמ' רפ, והערת המהדיר מס' 213. חיים חבשוש שאב את ידיעותיו על מספר יהודי תימן מספרי משלמי הגיזיה, ש'העוקאל' (נשיאי היהודים) היו חייבים בגבייתם.

ואין בהן מן המיוחד, פרט לעובדה מעניינת ונכונה והיא, שמצבם של יהודי תימן היה טוב יותר בקרב שבטי המוסלמים הזיידים מאשר בקרב המוסלמים הסונים.³³ נראה כי חברת 'כל ישראל חברים' הסתפקה בדיווחו של סגן-הקונסול ושוב לא התעניינה בגורלם של יהודי תימן. גם אהבתו של לוצ'יאנו ליהודים נרגעה לחודשים אחדים, שכן רק כאשר נשתהו עולי תימן משנת תרמ"ב בחודידה בגלל ההסגר ומחוסר ברירה פנו אליו, העביר את מכתבם מראשית כסליו לישראל חברים' ב-24 בנובמבר 1881.³⁴ יש להניח, כי על קיומו של סגן-הקונסול הצרפתי בחודידה ועל יחסו החיובי ליהודי שמעו העולים מפי היהודי האזמירי אצל'אן. את האיגרת מיום ה' כסליו בתמ"ר כתבו עולים מצנעא, שידעו על קיום קשר בין קהילתם לישראל חברים'. אף שקשר זה לא הועיל בעבר, אילצם מצבם הקשה בחודידה לפנות אל גורם חיצוני כלשהו שסייע להם, וכי"ח היתה המוסד היהודי שידעו על קיומו. על המכתב המפרט את תלאתיהם, חתומים אנשי צנעא בלבד, אף כי רבים מבין העולים היו מן הכפרים ומן העיירות שברמת תימן המרכזית.³⁵

מכתב-הלוואי של סגן-הקונסול מ-29 בנובמבר, המשמש כנספח למכתב העולים אל כי"ח, מחדש לנו כמה דברים שאינם מחוורים בדברי כותבי-הזכרונות.

(א) לוצ'יאנו מצייץ, כי שיירה אחת של עולים הצליחה לצאת מחודידה ולהגיע לירושלים, ואלו השנייה חזרה מסואץ לחודידה, ואליה נוספה שיירה שלישית, וכך התלקטו כשלוש-מאות נפש. זאת בניגוד לאברהם יערי וליהודה רצהבי, הסבורים ששתי השיירות הראשונות הגיעו למחוז-חפצן, ורק השלישית נתעכבה בחודידה.

(ב) מצבם של חלק מן העולים היה כה קשה מבחינה כלכלית, עד שאחד הוצרך להמיר את דתו על-מנת להתקיים. לכך אין זכר בדברי כותבי-הזכרונות.

(ג) איסור-היציאה מחודידה היה כפול: הגבלה מחמת ההסגר והגבלה מחמת איסור שהטיל הוואלי של תימן על הגירה לירושלים. סגן-הקונסול סבר, כי רק פקודה מקושטא, שתורה לוואלי של תימן להתיר הגירה לירושלים, תשחרר את העולים המעוכבים בחודידה.

(ד) סגן-הקונסול האשים את הרב הראשי של צנעא, הרב סלימאן אלקארה, בחוסר שיקול-דעת בכך שהתיר לעולים לצאת לדרך בלי להיוועץ בישראל חברים'.

נבדוק נקודות אלו אחת לאחת:

(א) אשר למספר השיירות שהצליחו להגיע לירושלים, נראה דיווחו של סגן-

33 הארכיון המרכזי לתולדות עם ישראל, מיקרופילם HM2/632. ועיין גם אלמאליח, כמערכה, שם.

34 אלמאליח, שם; רצהבי-סיני, עמ' קסז ואילך.

35 יוסף מסעוד אינו בין החותמים. העדר חתימתו מחזק את סברתי, כי הצליח להגיע לקאהיר קודם כסליו תרמ"ב, כפי שצינתי לעיל, ואחרי-כן המשיך כדרכו לארץ-ישראל. אם בני הכפרים נדחו הצירה מפני יוהרתם של בני צנעא, יוסף מסעוד אי-אפשר שנדחה, שכן היה בן למשפחה חשובה בצנעא, אחד משלושת חברי בית-הדין בה ושליח קהילתו לקושטא, מצרים וארץ-ישראל.

- הקונסול, וכבר ציינו בדברינו כי רק שבע משפחות הגיעו לירושלים בשנת תרמ"א. יתר העולים מצנעא וסביבותיה התעכבו בחודידה.
- (ב) מצבם הכלכלי החמור של העולים אפשר להסבירו בשתי סיבות: (1) בחודידה, ובתהאמה כולה, לא היתה קהילה יהודית, שתוכל לסייע לעולים בזמן שהותם הממושכת בה. (2) העולים, שהיו בעלי-מקצועות, לא מצאו דורש לתוצרתם בחודידה הדלה באוכלוסיה, ולא נותר להם מוצא אלא לאכול מצרור-הכסף שעמם. השהייה הארוכה גרמה שכספם אזל בטרם הגיעו למחוז-חפצם.
- (ג) איסור היציאה מחמת ההסגר מוזכר בזכרונותיהם של יוסף מצ'מוני ושל שלום אלשיך, ואלו איסור ההגירה שהטיל הואלי אינו מוזכר במקור אחר. שלום אלשיך מזכיר גזירה על ההגירה לאחר שנת תרמ"ב ולא בשנת תרמ"ב עצמה.³⁶ קשה להניח, שאיסור-ההגירה נבע מטעמים פוליטיים. אולי עיכב הואלי של תימן את העולים מחשש להתפשטות מגיפת הכולרה שפרצה באותו זמן בחג'אז, והיה זה בזמן העלייה-לרגל של המוסלמים (החג'). סגן-הקונסול עצמו מוסיף בשולי מכתבו: 'עד עצם היום, ברוך השם, לא התפשטה בתימן שום מגיפה מידבקת. יש לקוות שהכולרה לא תגיע אלינו, אעפ"י שכבר הגיעה לחג'אז.'³⁷ איסור הגירה, שמקורו במדיניות האימפריה העות'מאנית, הונהג ב-28 אפריל 1882.³⁸
- (ד) דברי סגן-הקונסול על הרב שלימאן אלקארה יש תערובת של אמת ותמימות. אמת — משום שנתן הרב את ברכתו לעולים לארץ-ישראל. יוסף מצ'מוני כותב כי אביו... הרב סעדיה הלך לצנעא לקבל ברכה מהחכמים של צנעא ובראשם החכם פאשה הרהג'... כקש"ת שלימאן בן כמהר"ר יוסף אלקארה... ומסרו בידו מכתב תעודה תחתית ידי כולם וגם קיבל מכתב קלף לראשי בני ישראל ובראשם הגביר הנכבד שר ישראל כבוד מעלת רשי"ל שליט"א...³⁹ תמימות — משום שסגן-הקונסול היה סבור, שבכוחו של הרב למנוע עולים מלצאת לדרך. ספק אם נשאל הרב, ואם נשאל ספק אם קיבלו את עצתו. הרב הזקן היה פאסיכי בעניין זה וחסר סמכויות בלבדיות אפילו בקהילת צנעא, קל-ותומר מחוצה לה. אפשר שהתנגד לעלייה לארץ-ישראל מטעמים דתיים וקהילתיים, וסוגיה זו ראויה לדיון נפרד.

36 ראה: יערי-מסעות, עמ' 648. 37 רצהבי-סיני, עמ' קע.

38 N.J. Mandel, *Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine 1882-1914* (Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of Oxford, 1965), p. 1 and n.1. יש לנו עניין מיוחד באופן פרסום הצו האוסר הגירה לארץ-ישראל, אך מתיר הגירה לפרובינציות אחרות של האימפריה העות'מאנית. צו זה, שבא כתגובה לשאלת הקונסול הכללי העות'מאני באורסה בדבר מתן רשיונות-כניסה לארץ-ישראל, הודבק בשערי הקונסוליה העות'מאנית באורסה. האם אפשר להסיק מכך, שהודעה דומה נשלחה לכל רחבי האימפריה העות'מאנית והגיעה גם לתימן? והאם מכאן אי-ההבנה בזכרונותיו של שלום אלשיך, שלדבריו: '... הודיעו שרי ממשלת ווגרמה במודעה שהדביקו חוץ לארמון... כי הרשות נתונה מאת המלך ליהודים אשר ככל תפוצות העולם לבוא ולהתישב כארצם א"י?'

39 מצ'מוני, שם, עמ' 2.

ב־18 בדצמבר 1881 כתב סגן־הקונסול מכתב נוסף ל־כל ישראל חברים, ובו הודיע כי הואלי של תימן החיר הגירת יהודים לארץ־ישראל מיד לאחר שיוסרו הגבלות ההסגר. אגב כך הוא הוסיף כי רבה של העיר תעז, שכדרום־מערב תימן, נרצח כביתו ונשדד. האם יש להסיק מכך, כי הגיעו עולים מאזור תעז לחודידה והם שמסרו לסגן־הקונסול את הידיעה? דומני שלא. אולי הגיעה הידיעה עם עולים שבאו לחודידה מרמת תימן המרכזית.⁴⁰

זהו המכתב האחרון מסגן־הקונסול אלכס לוציאנו אל 'כל ישראל חברים'. לא מצאנו דיווחים נוספים ממנו לא על עולים ולא על יהודי תימן. אולי השלים את תקופת שירותו בחודידה והועבר למקום אחר, ואולי ראה כי 'כל ישראל חברים' אינה מטרידה את עצמה בשאלת יהודי תימן ועל־כן חדל לכתוב על אודותם. לזכותה של 'כל ישראל חברים' אפשר לומר, כי משנת תרמ"א היא היתה טרודה במצבם של יהודי מזרח־אירופה, שעברו פוגרומים קשים, ובעקבותם החל גל־ההגירה הגדול שלהם מערבה. על יהודי תימן לא ריחפה באותה שעה סכנת פוגרומים, אף ממדי ההגירה מתימן היו אפסיים בהשוואה לממדי ההגירה של יהודי מזרח־אירופה. אין איפוא תימה אם כ־"ח נפנתה לאלה שסכנה של ממש ריחפה על ראשם, והניחה לפי־שעה לאלה שסבלם רב אבל סכנה אין בו.

תלאות הדרך של עולי תרמ"ב

לאחר שהותרה הגירת יהודים מתימן והוסר ההסגר בחודידה בטבת תרמ"ב (דצמבר 1881), החלו העולים שהיו מעוכבים שם כבר חמישה חודשים להתכונן לנסיעה לארץ־ישראל. לא כל העולים שעוכבו בחודידה החזיקו מעמד, מהם שחזרו מבויישים לביתם בתימן, שכן מכרו את כל רכושם ולא נותר להם מאומה. אין אנו יודעים מי היו השבים מחודידה, פרט לבית־אב אחד, עליו מספר יוסף מצ'מוני בזו הלשון: '... חוץ מהמ' כה"ר⁴¹ יחיא אלצארום הזקן⁴² ובנו חלקיה וב"ב⁴³ שחזרו לצנעא, כי לרגלי זקנתו של ה"ר יחיא צארום שהיה זקן מופלג שעבר את הגבורות כשהלך לראות את

40 רצהב־סיני, עמ' קע והערה 21. קביעתנו כי הידיעה הגיעה מרמת תימן המרכזית מסתמכת על פנקס שמצאנו בארכיון 'הועד המרכזי של התימנים בירושלים'. על הפנקס אין תאריך כתיבה, אך אני משער כי הוא נכתב לא לפני תרס"ח, שנה שבה נפרדו יהודי תימן מעל הספרדים והקימו לעצמם עדה עצמאית. מפנקס זה אני למד על מקום מוצא העולים בתימן, ולא מצאתי אף משפחה אחת שכבה מאזור תעז הדרומי, אלא מרמת תימן המרכזית בלבד.

41 מהמנוח כבוד הרב רבי.

42 הוא יחיא בן דוד צארום, ולא יחיא בן צארום, שהיה אחר־כך מראשי הקהילה התימנית בירושלים.

43 ובני־ביתם. על חלקיה צארום, שהיה בן יחיד לאביו ומקצועו סופר סת"ם אומן, ראה: יוסף חבארה, בתלאות תימן וירושלים, ירושלים תש"ל, עמ' 42. חלקיה מת בצנעא כרעב של שנת תרס"ה. הוא חתום על 'חקנת ציבור' משנת תרמ"ו בצנעא. עיין: יוסף קאפח, הליכות תימן, ירושלים תשכ"א, עמ' 88. יחיא בן דוד צארום ובנו חלקיה חתומים על מכתב העולים מה' כסליו תרמ"ב שהועבר ל־כל ישראל חברים באמצעות סגן־הקונסול הצרפתי. יהודה רצהב־סיני סבר שהם היו מראשי העולים, ולא דק בעיניו, שכן הם שבו לצנעא.

הים וראה את הגלים המתרוממים כהרים גבוהים ומתפרצים לשפת הים פחד מאד והסכים לחזור ויהיה מה'.⁴⁴ מאת המשפחות שעוכבו בחודידה, ללא מנהיגות מוכרת, נחלקו פלגים פלגים וכל פלג ניסה למצוא את דרכו לארץ-ישראל. רוב העולים חסרו כסף להמשך מסעם והריצו איגרות אל קרוביהם בהודו ובמצרים שיסייעו בידם. כך חלפו עוד כחודשיים בהמתנה בחודידה.

קבוצה בת עשרים משפחות נתפתחה להצעתו של אחד שכונה את עצמו 'חכם דוד מטבריה' והבטיח לשכור להם ספינת-מפרש שתוליכם מחודידה לכצרה שבעיראק, והקהילה היהודית שם תסייע להם להגיע לארץ-ישראל. המשפחות התמימות שנתפתו לעצה זו הפליגו בספינת-מפרש רעועה, שנקלעה לסערה קשה ליד באב-אלמנדב במוצאי ים סוף וניזוקה. עשרים המשפחות הורדו לאי שומס, לאחר שצויידו בשק קטניות ובחבית מים לשתייה.⁴⁵

שלושה שבועות שהו עשרים המשפחות על האי השומס, כשהן מתגוררות בסוכות עשויות ממחצלות ומשמיכות, מעט הרכוש שלקחו אתם מחודידה. בדרך נס זיהו אותם סוחרים יהודים מעדן, שבאו בסירות לפרוק מטען מאוניית-קיטור שעגנה לא הרחק מן האי. לאחר שהיהודים שעל האי הניפו 'טלית קטן' ועשו בו סימנים, התקרבו היהודים שבסירות אל האי והופתעו למצוא בו משפחות יהודיות מתימן. אחרי שהסבירו הניצולים מה עבר עליהם בספינת-המפרש, הוצע להם לארגן משלחת בת שלושה, שתתייצב לפני הגביר בנין מנחם משה, מראשי העדה היהודית בעדן ומגדולי הסוחרים בתוכה. משלחת השלושה שיצאה בסירה כללה את: יחיא צארום (אני משער: נציג עולי צנעא), סעדיה מצ'מנוי (בא-כוחם של יהודי חאפד' והסכיכה), והרון מהכפר צ'אף. המשלחת הגיעה לעדן בסוף חודש שבט (סדר משפטים) ומיד הלכו חבריה לראות את מנחם משה בנין. הגביר, לאחר ששמע את התלאות שעברו עליהם, השיב להם:

אתם הראשונים שהולכים לארץ ישראל פגעה בכם מד'ה⁴⁶ ובקשה לעשות ככם כאשר עשתה בבני אפרים שיצאו ממצרים קודם הזמן. אבל מדת הרחמים גברה וכזה נעזרתם ונתגלגל הדבר שהגעתם עד כאן ע"י יסורים ואמרו רז"ל ג' דברים נקנים ע"י יסורין...⁴⁷

יש עניין בתגובתו של בנין, הרואה בעלייה משום דחיקת הקץ, אף כי הוא מנחם את העולים. יצויין כי אברהם טביב, שאמנם הוא בן דור מאוחר יותר, מספר, כי התעוררות גדולה לעלייה הקיפה הרבה עיירות וכפרים של יהודים בתימן מחמת עוניים, והם פנו

44 מצ'מוני, שם, עמ' 8.

45 מצ'מוני, שם, עמ' 8-10. תיאור הסערה בזכרונות נושא אופי ספרותי ומרובות בו השפעות ספר יונה.

46 מידת-הדין.

47 מצ'מוני, שם, עמ' 10-11. הזכרת 'בני אפרים' מקורה במדרשים על דחיקת-הקץ ביציאה ממצרים.

בעצה אל נכבדי קהילת צנעא, '... וענו להם המדרש (שיר השירים רבה) על הפסוק השבעתי אתכם וכו' ג' שבועות השביע הקדוש ברוך-הוא את ישראל, ואחת מהן שלא ידחקו את הקץ, והרבה נמנעו.⁴⁸

אחר הפגישה עם בנין הובאו כל המשפחות שבאו לעדן ועשו בה את חג הפסח. בנין ומשפחתו טיפלו בכל מחסורן, ובהשתדלותו נאלץ אותו 'חכם דוד מטבריה' להחזיר לעולים חצי התשלום שניתן לו כעבור הסעתם לבצרה. כמו כן פנה בנין אל חברת-הנסיעות האיטלקית, שהסיעה את העולים לסואץ ונאלצה להחזירם בגלל ההסגר, וזו החזירה לעולים חצי מדמי הנסיעה, על-יסוד מכתבו של רב-החובל שהורידם בחודיה.

עשרים המשפחות ששהו בעדן התפלגו. קבוצה אחת, ובראשה יחיא בן יוסף צארום, הפליגה לבומביי וממנה המשיכה ישירות לפורט סעיד, הגיעה ליפו ועלתה לירושלים בסוף תמוז תרמ"ב.

קבוצה גדולה יותר, ובראשה סעדיה מצ'מוני, הפליגה מעדן ולאחר תלאות ביס ירדה בעיר סואץ ועשתה בה את חג השבועות. גם הפעם סייעה ביד העולים קהילת סואץ הקטנה, ובראשה 'סניור יעקב'. כמה משפחות מקבוצה זו שאזל כספן נעזרו בקופת 'ההקדש' של הקהילה והמשיכו בדרכם לקאהיר. הם נשתקעו בקאהיר, בעזרת קרובים ומכרים מבני תימן, שהיגרו למצרים עוד קודם לעליית תרמ"ב. שאר העולים בקבוצה זו, ובראשם סעדיה מצ'מוני, עקפו את קאהיר ונסעו דרך זיאת בנהא, בית גאמר וטנטה לאלכסנדריה, אליה הגיעו בחודש תמוז תרמ"ב.⁴⁹ באלכסנדריה זכו לקבלת-פנים חמה מצד יהודה בן יחיא מזרחי, שהמשיך במסורת אביו לתמוך ביהודי תימן שהגיעו לאלכסנדריה, וסייע לעולים להפליג לארץ-ישראל. בחודש אב, אחד-עשר חודש לאחר התחלת מסעם, הגיעו גם עולים אלה לירושלים. המסע של אחת הקבוצות שעוככה בחודיה לארץ-ישראל בא בכך אל קיצו.

גם המשפחות שנותרו בחודיה חיפשו דרך לעלות לארץ-ישראל. כשאזל כספן הן הריצו בקשות לקרוביהן בתימן כדי שיסייעו בידן. ואמנם כמה משפחות נסתייעו בידי קרוביהן שבתימן ויכלו להפליג מחודיה לפורט סעיד. בין הבולטים שבקבוצה זאת — לדברי שלום כסאר — היו יוסף מסעוד, יוסף עראקי וכניו שלום (לימים אב"ד של קהילת יהודי תימן בירושלים), שלמה חיים, וסלימאן עמר. קבוצת-עולים זאת, שהקדימה את הקבוצות האחרות שנתפלגו בדרכן, הגיעה לירושלים בראשית חודש ניסן תרמ"ב (1882). בשערי ירושלים פקד אותם אסון, שיש בו מן הסמל לכיסופי היהודים לציון. מספר על כך שלום כסאר:

48 א' טביב, שכי תימן, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 20. אפשר שהרתעת המבקשים לעלות נעשתה כהשפעתו של פרג' חיים מזרחי, שכתב לקהילת צנעא וביקש לעכב את העלייה. ראה: ידיעה בהמגיד, כו, ה' שבט תרמ"ב (גיליון 4), עמ' 4.

49 מצ'מוני, שם, עמ' 21-14.

בערב ר"ח ניסן עלינו מיפו לירושלים על גבי חמורים. הדרך נמשכה יומים ולפנות ערב הגענו ליר מוצא הסמוכה לירושלים, ונחנו שם. זקן אחד היה עמנו ומ"ו סלימאן עמר שמו. הוא רצה לזכות ולהגיע ראשון לירושלים. אעפ"י שהיה זקן, הקדים ורץ לפני כולם. מחמת התאמצותו היתירה, נפל ומת סמוך לשערי ירושלים. מותו השרה אבל כבד על כל השיירה. כשראוהו בכך ירדו מעל חמוריהם, לקחו משאם בידיהם והלכו ברגליהם. את המת נשאו אתם והביאוהו לקבורה בהר הזיתים.⁵⁰

יתר העולים שנשארו בחודידה עשו את דרכם דרך בומביי ומשם לפורט סעיד וממנה ליפו, ובהם חלק ממשפחת עראקי ומשפחת חגי.⁵¹ כך בא לקיצו מסעה של שיירת-העולים הגדולה בת שלוש-מאות נפש, שעוכבה בחודידה חודשים ארוכים ונשתתה בדרכה לארץ-ישראל בין שבעה לעשרה חודשים.⁵² אם המספר שציין פרג' חיים מזרחי במכתבו לעורך 'המגיד' אינו מוגזם – והוא נראה לי מוגזם – ולפיו '...חמש מאות משפחות מישראל מן העיר הנזכרת... יצאו מעיר צנעא... ומגמת פניהם לעלות ירושלימה ת"ר',⁵³ הרי חמישית מתוך היוצאים לתימן הגיעו לארץ-ישראל. שכן לארץ-ישראל עלו בגל-עלייה זה כמאה משפחות בלבד מתימן. חלק גדול מן העולים שב על עקביו, חלק אחר השתקע בהודו, שם כבר היתה קהילה קטנה של יהודי תימן, או נסתפח אל יהודי תימן שבקאהיר, באלכסנדריה ובפורט סעיד. בקאהיר ובאלכסנדריה כבר היו גרעינים של קהילה יהודית תימנית עוד קודם לכן.

50 שלום כסאר, שם (ראה לעיל, הערה 5), עמ' 237. סלימאן עמר זה היה אביו של סלימאן עמר שכרח מצנעא מחמת המצוק בשנת תרכ"ט ושהה בירושלים עד שנת תרל"א. אגב, קבורתו היתה נושא למחלוקת בין קהילת הספרדים לקהילת האשכנזים בירושלים. אלה כאלה טענו כי התימנים נספחים אליהם, ומשום מה ניצחו הספרדים. עיין: חבצלת, כא, א' אייר תרנ"א (גיליון 29), עמ' 233. עוד על סלימאן עמר ואביו עיין: עמרם קרח, סערת תימן, ירושלים תשי"ד, עמ' לט. דבריו על יוסף מסעוד צריכים עיון, כי על-פי מקור אחר הגיע לארץ-ישראל דרך קאהיר ולא ישירות דרך פורט סעיד.

51 מצ'מוני, שם, עמ' 12.

52 שלום כסאר כתב, כי חיים נדאף, שהיה מחשובי העדה בצנעא, השתדל לפני הואלי של תימן שיסיר את ההגבלות המוטלות על העולים בחודידה ויאפשר להם להפליג לדרכם, והוא הצליח בשתדלנותו. עיין ש' כסאר, שם, עמ' 237.

53 המגיד, כו, ה' שבט תרמ"ב (גיליון 4), עמ' 30.